

Irena Rožman

DINOMANIJA KOT KULTURNI POJAV

POSKUS ORISA MNOŽIČNOKULTURNEGA POJAVA

V zadnjem desetletju so postali dinosavri popularna tema tako v strokovnih kakor v laičnih krogih. K temu so pripomogle številne nove paleontološke najdbe in odkritja, razstave in poljudnoznanstvene knjige, ki so v zadnjih letih preplavile zahodno Evropo. V prispevku nas bo zanimal odziv otrok na posredovano jim dinosavrsko realiteto.

Vsak otrok, ki ni ravno običajen v kakšni prazgodovinski votlini, ve, da je dinosavska mrzlca dosegla vrhunec s Spielbergovim filmom Jurski park. Sodeč po odzivu otrok se zdi, da so dinosavri šele v filmu Jurski park opravili iniciacijski obred, s katerim so si pridobili pravico do vključitve v otroško bivanje. Spričo dinomanije, ki je lansko leto zajela skoraj ves svet, je skoraj nemogoče ugotoviti, kdo je stopil v kateri svet: ali dinosavri v otroškega ali otroci v dinosavrškega. Pri tem se nam nenehno vsiljuje vprašanje, zakaj so dinosavri tako zelo očarali otroke. To je hkrati referenčni okvir vzročno-posledične mreže množičnokulturnega pojava, imenovanega dinomanija.

Vprašanje je res videti preprosto, kljub temu pa je presenetljivo, da obenj trčita dve kar najbolj oddaljeni razlagi, ki vsaj na prvi pogled nimata ničesar skupnega. Odgovoriti na zastavljeno vprašanje pomeni, da smo pod etnološki drobnogled vzeli najmlajšega, a družbeno pomembnega porabnika. Torej, zakaj je Tyrannosaurus rex očaral otroke?

Prva razlaga, ki jo lahko izpeljemo iz teorije svetega,¹⁾ zadeva področje, s katerim bi se lahko pozabavali z vidika duhovne kulture. Arhetipski vzorec - ta išče univerzalni razlog, ki razvema človeške duše - se glasi: dinosaver je na eni strani grozljiv, na drugi pa privlačen in povrh vsega še izumrl. Vendar omenjena razlaga, ki predstavlja jedro, iz katerega je dinomanija črpala svojo življenjsko moč, ne more v celoti pojasniti lanskoletne obnove otrok z dinosavri. Tako smo trčili ob drugo vprašanje: zakaj šele lani in ne npr. v 50. letih, ko je japonski filmski studio Toho posnel kar dvajset filmov, v katerih je imel glavno vlogo dinosaver Godzila, ki je redno premagoval druge pošasti. Z iskanjem univerzalnega vzroka, ki bi razstrl mehanizme množičnokulturne manije, zaplujemo tudi v sociološke in psihološke vode.

Mogoče kaže tega iskati v profitu. Pri ustvarjanju profita je pomemben prvotni sunek, s katerim se v človeški čredi - kot sta povedala že Le Bon in Freud - sproži mehanizem pozitivnega odziva in posnemanja, kar še posebej vžge pri otrocih, ki hočejo biti "in". To pomeni, da se otrok socializira in kultivira.

Vprašanje prvotnega sunka je vse prej kot preprosto, zato homo opozorili na njegove najbolj vidne tvorce.

Z gotovostjo lahko trdimo, da tudi lansko leto ne bilo sledu o kakšni dinomaniji, če ne bi filma spremljal kič v obliki tiskanih in plastičnih predstavitev strašnih kuščarjev, če ne bi bilo vrzeli v našem vedenju o dinosavrski realiteti, če ne bi bil Tyrannosaurus rex tako zelo podoben - fizično

in karakternost - mitološkemu bitju, zmaju, in če ne bi dinosavri v filmu nastopili z dovršeno izdelano podobo, ki je nastala zahvaljujoč računalniški tehniki.

Če povzamemo: dinomanija je množičnokulturni pojav, ki na eni strani označuje pretirano zanimanje za dinosavre, na drugi strani pretirano kupovanje dinosavrške robe; oboje stimulirajo sredstva medijsko-reklamne mašinerije.

Ker so bila sredstva medijsko-reklamnega aparata v 30. in 50. letih, ko se pojavi množica filmov z dinosavrsko tematiko, šele v razvoju in povprečnemu človeku nedostopna, tedaj ni moglo biti sledu o dinomaniji. To pa ne pomeni, da se ljudje za dinosavre tedaj niso zanimali. Pradavna dinosavska stvarnost je otroke, in seveda tudi odrasle, zaradi svoje fascinante in v misterij ovite podobe vedno očarala. Vrzeli v človeškem vedenju o dinosavrski realiteti je hitro našla svoj izhod v znanstveno-fantastičnih romanih in filmih.²⁾ Verodostojnost je bistvena značilnost najboljših znanstveno-fantastičnih filmov. Zabrisanje mej med resničnim in domišljajskim je prišlo do polnega izraza v filmu Jurski park. Hkrati je film najboljša reklama za prodajo dinosavrške robe.

Film je narekoval modo, ki je lansko leto potekala v znamenju dinosavrške ikonografije. Če si bil nad filmom navdušen, si to lahko tudi pokazal, saj si samo tedaj resnično "in", če te zjutraj zbudi dinosavska ura, odpreš oči in nad seboj zagledaš poster z dinosavrom in si umiješ zobe s ščetko v obliki prikupnega dinosavra. Dinosaaver na obesku za ključke bo poskrbel, da vrata ne bodo ostala odklenjena. Pisanje v beležnico na pisalni podlagi, s katere te pozdravlja junak iz filma, bo prav poseben užitek. Še toliko prej, če tudi na svinčniku, kemičnem svinčniku in barvicah ne bo manjkala dinosavska podoba. Priponke in nalepke bodo dokaz več, da se spoznaš na modo, da si "in".³⁾ Vsaka kulturna manija se na nivoju vsakdanjega življenja pojavi kot moda. To je razvidno iz citiranega reklamnega sporočila, naslovljeno na najmlajšega potrošnika. Povsem samoumevno je, da si tudi otroci želijo, da bi bil njihov vsakdan drugačen, kar jim zagotavlja reklamno geslo: "Z dinosavri je dan drugačen".⁴⁾ In res je. Otroci si v lanskoletnem kulturnem dinosavrskem ozračju niso mogli zamisliti šolskih potrebščin, sobne opreme in oblačilnega videza brez dinosavrške podobe. Tudi igra brez plastičnih figuric dinosavrov skorajda ni bila mogoča. Skratka, dinosavri so postali simboli identitete njihovega bivanja. Starši so jih bolj ali manj navdušeno kupovali.

Nakupovanje je področje, katerega bi se lahko lotili z etnološkim metodološkim pristopom in tako razgalili mehanizme delovanja množičnokulturnih pojavov na ravni vsakdanjega življenjskega utripa otrok. Že zaradi tega, ker je nakupovanje eno od najbolj zgodnjih otrokovih opravil, s katerim želi ali mora vstopiti v svet odraslih. Že ob bežnem razmišljanju ob nakupovanju se mi je porodila misel o njihovih različnih "tipih" oz. "modelih". Nakup je lahko

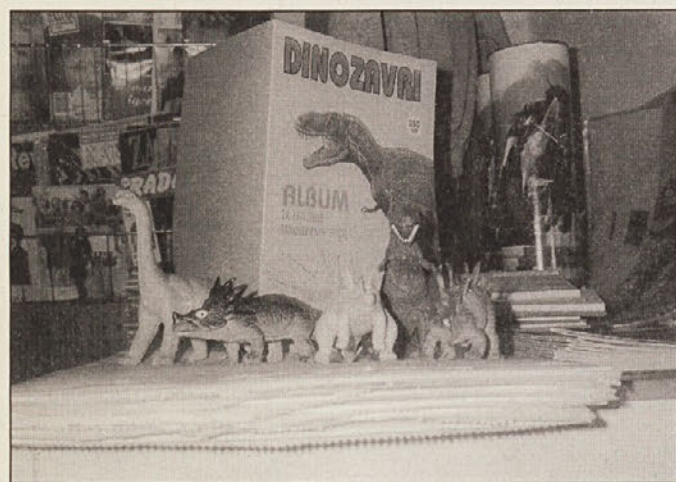
²⁾ V 30. in 50. letih je bila poplava filmov z dinosavrsko tematiko. Naj naštejemo le nekatere: *The Lost World* (1925), *Creation* (1930), *The Most Dangerous Game* (1932), *King Kong* (1933), *King Dinosaur* (1955), *The Prehistoric Scream* (1958).

³⁾ Reklamno sporočilo, objavljeno v Knjižni panorami 1993 št. 5.

⁴⁾ Reklamno geslo objavljeno v reklamni naročilnici DZS.

¹⁾ V mislih imam teorijo svetega, ki jo je razvila fenomenološka šola. Glavno delo na religiozološkem področju te filozofske smeri je delo R. Otta, *Das Heilige*; ostali predstavniki te šole so: M. Eliade, G. van der Leeuw.

vsakdanji (nakup osnovnih živil), slučajni (npr. nakup sladkarij na poti iz šole), praznični (nakup daril ob večjih letnih praznikih), izjemni (npr. nakup nenačrtovanega darila), družinski (nakup garderobe, stanovanjske opreme itd.) in še bi lahko naštevale. Povsem razumljivo je, da kulturni pojav kot moda narekuje ali vsaj vpliva na otrokove potrošniške želje. Otrok doživlja vsakdanji nakup kot neprijetno opravilo, ki postane prijaznejše, če si lahko kupi kot nagrado za delo npr. bombone šumizaver. Tudi svojo žepnino v veliki meri potroši za uveljavljen modni kič. Še posebej tedaj, če dinosavrskie figurice postanejo predmet otrokove zbirateljske vneme. Ponavadi se zatakne pri družinskem nakupu. Začetno praznično ozračje se lahko kaj klavarno konča. Npr.: otrok na vsak način želi opremiti svojo sobo s tapetami, potiskanimi z dinosavrkimi podobami, medtem ko ga starši prepričujejo in poučujejo o estetiki in funkcionalnosti belih sten. Družinski nakup je kazalec generacijskega prepada med starši in otroki. Še bi lahko razpredali o nakupu kot etnološkem zanimivem pojavu, vendar v prispevku želim samo opozoriti nanj.

Figurice dinosavrov in album s samolepilnimi sličicami dinosavrov. (foto Irena Rožman, november 1993)

Ko govorimo o lanskoletni dinomaniji, to pomeni, da so dinosavri trenutno iz mode. Zadnjič sem presenečeno opazila, da v trafiki, ki je bila lansko leto nabito polna dinosavrske robe, ni več niti enega samega primerka dinosavrske figurice. Zakaj?

Preprosto, otroci so se dinosavrov navadili in sčasoma nanje pozabili. Poslovneži to dobro vedo. Prav gotovo sedaj tuhtajo, kako bi lahko zopet zaslužili s številnimi izdelki povezanimi z ..., morda s Kremenčkovimi? Ob množičnokulturnih pojavnih, kot je dinomanija, se pokaže, da je poleg vprašanja prvotnega sunka pomembno vprašanje pozabe. Oba predstavljata izhodiščni točki, ki časovno skleneta trajanje množičnokulturnega pojava.

Vsak tak pojav uspešno deluje le tedaj, če najde plodna tla v človekovem nezavednem, ki v skladu z duhom časa spreminja svojo pojavno obliko. To priča o kulturni kontinuiteti enega izmed družbenih sistemov: mitologije. Vendar njene sodobne pojavne oblike, kot je fikcija Jurski park in njen akter-sodobni zmaj *Tyrannosaurus rex*, ostajajo našim očem nevidne, ker se npr. pojavijo v obliki, ki so na prvi pogled zelo oddaljene od "tradicionalne" pravljice, v kateri nastopa bajeslovno bitje zmaj. Tako mit ali njegovi ohranjeni drobci, pravljice, kakor tudi fikcija Jurski park jemljejo svojo snov iz stvarnosti, vendar jo prilagodijo svojim zakonom. Ravno zato je vredno poskusiti analizirati zakone delovanja fikcije, ki je lansko leto tako zelo vplivala na potrošniško manijo.

Vhod na razstavo "Svet dinosavrov" v Moravskem muzeju - Brno. (foto Aleš Gačnik, julij 1994)

POSKUS ANALIZE FIKCIJE JURSKI PARK: TYRANNOSAURUS REX - MITOLOŠKO BITJE SODOBNEGA ČASA

Preden se lotim analize fikcije Jurski park, bi bilo prav, da jo na kratko obnovim.

Zgodba filma Jurski park ni zapletena in se razlikuje od istoimenskega romana, po katerem je nastala. Bogatemu znanstveniku se porodi nora in nemogoča ideja - oživiti dinosavre in jih naseliti v enkratnem živalskem vrtu. Posreči se mu. Pred otvoritvijo tega živalskega vrta za javnost Hammond v ta svoj računalniško vodeni paradiž povabi paleontologa, matematika, ki je zelo skeptičen do te zamisli, in svoja vnuka. Izlet v najbolj neverjeten živalski vrt se spremeni v moro pošastnih razsežnosti, ko se zaradi sabotaže varnostnega sistema dinosavri znajdejo na prostosti. Sladki dinosavrski otročki zrastejo v monstume, ki se osvobodijo, podivjajo, uničujejo in žro vse okrog sebe, tudi ljudi, ki jim ne preostane nič drugega kot bežati, da bi rešili gola življenja. Tudi spofočilo filma je jasno - ne vtikaj se v zakone narave, ker se ti bo maščevala.

Ta znanstvena fikcija nam jasno pove, da zanjo ni pomembna stvarnost, kar pravzaprav pomeni, da so dinosavri izumrli, saj jo fikcija reducira na neznano, a ne nemogočo obliko stvarnosti. Sicer pa je možna vorodostojnost najboljši adut za njen uspeh, kajti ideja, da bi bilo mogoče oživiti izumrle živali v znanstveni literaturi, živi že najmanj deset let. Tudi Jurski park je fikcija, ki ji ne gre zgolj za izmišljanje stvarnosti, ta nam je povrhu vsega še precej neznana, a je dovolj, da od nje živi, jemlje, vendar je v odnosu do nje povsem suverena in jo prilagaja svojim zakonom. V tem filmu konstrukcija fikcije izhaja iz stvarnosti, obdobja jure, obenem pa mora nuditi zaupanje; dinosavri so izumrli in niso nevarni, vsebovati pa mora misterij, ki je hkrati trden in nespremenljiv. Lahko pa je bolj ali manj blizu realnosti. Sporočilo filma je tudi pomemben dejavnik komunikacije in družbenega sožitja, saj po svoje vzdržuje in krepi povezovalne sile v družbi, v tem primeru jih povezuje prepričanje o nedopustnosti genetskega inženiringa. Otroke povezuje domišljija, ki se porodi pri igri z figuricami dinosavrov, ki črpa svojo življenjsko silo ravno v fikciji Jurski park. Film, oziroma odziv na film, je vzpostavil naslednje oblike komunikacije: otrok - otrok, starši - otrok in učitelj - otrok. Komunikacija lahko poteka na dveh nivojih: poljudno-znanstvenem ali domišljijem.

Fikcija odločilno sodeluje pri izgradnji vrednostnega sistema. Poudarek je na okolju, družbi in odnosih med ljudmi. Zmešane izjave matematika Jeffa se izkažejo za resnične, medtem ko so pohlepi Hammonda in častihlepije

obeh paleontologov kaznovani. Tako je v ozadju prisotna vzgojna predpostavka: da bi užitek, vznemirjenje v doživljanju fikcije na najboljši mogoči način združil; z disciplinskimi principom.

Jurski park je opozoril na moč narave. Znanost je sicer čudovito mogočno, vendar omejeno sredstvo. Od trenutka, ko se odloči kontrolirati naravo, zabrede v težave. Zato je glavni junak filma strašni, grozljivi, a k sreči izumrli *Tyrannosaurus rex*. V filmu nastopa v vlogi poslanca Matere narave z določeno nalogo; da požre, uniči svojega roditelja, ki to ne bi smel biti. Po njegovem dejanju sodeč gre za izrazito negativen lik. V bistvu pa je njegovo dejanje pozitivno, saj opozori človeka na svetost in smrtnost življenja. Če je bila volja matere narave, da dinozavri izumrejo, jo mora človek spoštovati. Tako kot v mitih je tudi v fikciji Jurski park vsebovana ekološka zavest. V lovsko-nabiralskih in agrarnih družbah se je ekološka zavest pojavila v obliki strahospoštovanja do narave. Strahospoštovanje je izrazito močno ambivalentno čustvo, ki je našlo svoj izhod v tabujih. Tabuirano pa je bilo vse, kar je človeku predstavljalo simbol nenavadnega, neugodnega, a vseeno naravnega. Živali, kot so kača, krastača, netopir, sova, volk itd., so zaradi vzbujanja neprijetnih, ambivalentnih čustev v mitologijah postale utelešenja zla, posredno pa tudi dobrega. Mitološka bitja, še posebej pa zmaj, so odraz človekove domišljije, hotenj, izkušenj, čustev in njegovega dobrega in zla. Človek se lažje spopade z vesoljnim zlom, da ni vsemogočen in smrt, če ga projicira na gnus mu vzbujajoče živali. Preko njih je človek izražal najsvetejše vrednote in resnice, ki so se s tradicijo prenašale iz roda v rod. Sporočilo se je lažje ohranilo, če je bil njegov nosilec grozljiv in če je bilo dramatično posredovano. To so "včasih" počeli ljudski pripovedovalci, danes to nalogo opravijo mediji. *Tyrannosaurus rex*, nosilec sporočila, ima vse odlike mitološkega bitja. Je izrazito hudoben, a posredno dober. Tudi njegova podoba ni daleč od zmajevske,⁵⁾ ta je utelešenje tabuiranih živalskih vrst, kar potencira njegovo grozljivost, razlika je le v tem, da zmaj bruhla ogenj, *Tyrannosaurus rex* pa se iz gobca cedi kri. Tudi prav. Kri je, spričo poplave akcijskih filmov, kjer teče v potokih, otrokom bližja kot ogenj, bolj realna. Lahko rečemo, da v domišljiji otrok razlike med njima sploh ni, pa čeprav samo za trenutek. To so zaslutili tudi izdelovalci figuric dinozavrov, rezultat je pojav figurice *Tyrannosaurus rex* z dvema glavama. Film je fascinalal otroke tudi zato, ker jim je omogočil, da obrnejo hrbet principu realitete in pri tem sprostijo svoja negativna in krepijo svoja pozitivna čustva. Film jim je pokazal, da nas znanost velikokrat pusti na cedilu. Fikcija je uspešna, ne zato, ker je poučna in pokaže

na meje med stvarnostjo in fikcijo, ampak nasprotno, ker jo pomaga vzdrževati; v njej lahko nekaznovano uživaš vse, kar načelo etike prepoveduje. V Jurskem parku prikazana možnost v uspeh genetskega inženiringa je vzpostavila družbeni tabu in ga s fikcijo učvrstila. Vse do kršitve.

Res so dinozavri že malo "out", pa ne za dolgo, samo do premiere filma Kremenčkovi, kjer bodo nastopili v novi vlogi, v vlogi, katere rezultat je pogosto vprašanje otrok: ali so dinozavri živeli z jamskim človekom?

VIRI IN LITERATURA:

- OTTO Rudolf, *Sveto*. Ljubljana 1993.
- CHEVALIER Jean - GHEERBRANT Alain, *Rječnik simbola*, Zagreb 1989.
- BOŠKOVIĆ Stulli Maja, *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd 1983.
- GOLJEVŠČEK Alenka, *Med bogovi in demoni*, Ljubljana 1988.
- KEBER Janko, *Zmaj. Ti si pravi zmaj*. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 33/1993, št. 1, str. 52-61.

OCENA

Rajko Muršič

Fenomenov, ki nam jih iz leta v leto servirajo mehanizmi delovanja množične kulture, se etnologi malodane ne lotevamo; kljub temu, da se zavzemamo za celovito preučevanje načina življenja na nivoju usakdanosti. In kaj je v našem usakdanem življenju bolj "usakdanjega" kot menjavanje modnih trendov? Toda ko bi hoteli z etnološkim metodološkim aparatom razstrti mehanizme, ki poganjajo ciklične množičnokulturne fenomene na ravni "potrošnika", obstanemo nemočni pred dejstvom, da pravzaprav ne vemo, kako bi se lotili teh in takšnih pojavov. Tudi zato je pričujoči esej ostal na nivoju poskusa razumevanja vpliva določenega filmskega projekta na potrošniško "manijo", ki je v prejšnjem letu preplavila naše kraje. Pravo raziskovanje fenomena bi se na tej točki moralo šele začeti, toda ne verjamem, da bi ga zmogli. Rad bi nakazal samo nekaj točk, na katere bi se lahko obesila etnološka opcija. Prvo je lucidno nakazala avtorica: vznuk pradaunega mitološkega bitja preko "znanstveno" pop-kulturnega projekta nazaj v brezčasno, pogojno rečeno mitološko otroško domišljijo. To bi pravzaprav morala biti klasična folkloristična tema. Druga sugestija zadeva kultivacijo usakdanjega prostora. Prav pri otrocih - katerih svet je etnologom še zmeraj vse preveč zastrt - je mogoče opazovati procese usakdanje kultivacije življenjskega prostora. To je vse prej kot trivialen kulturni proces, ki na funkcijski podlagi usakokrat sprejme drugo formo. In sklepna misel naj ne bo zgolj retorično vprašanje: ali smo se etnologi sploh pripravljani in sposobni soočiti s fenomenom usakdanjega življenja (onkraj tradicije), ki se nam odvijajo dobesedno pred nosom?

SUMMARY

Dinomania as a Cultural Phenomenon

Irena Rožman

In the last decade dinosaurs became a popular topic in professional as well as other circles. This is partly due to numerous new paleontological discoveries, exhibits and books on dinosaurs which have flooded Western Europe in the recent years. The present article will deal with the reaction of children to the conveyed dinosaur reality from the aspect of spiritual culture.

Dinosaur fever reached its peak with Steven Spielberg's film *Jurassic Park*. It is incorrect to assume that these ancient animals charmed people only last year. A multitude of films from the 30. and 50. of this century dealing with this topic only confirm this. Nevertheless, there was not a trace of the so-called dinomania during these years. It seems that, judging from the recent reaction of children, dinosaurs have passed their rites of passage and thus gained the right to become part of the children's world, only with *Jurassic Park*. Since the present dinomania swept almost throughout the whole world, it is almost impossible to establish who had stepped into whose world: did dinosaurs step into the world of children, or did children step into the world of dinosaurs?

⁵⁾ Glej članek avtorja J. Kebra, objavljenega v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* 33/1993, št. 1, str. 52-61.